

Verlossing van de schepping

---

lezing Studiedag 'Een geschenk uit/aan* de hemel. Wat heeft God met duurzaamheid van doen?' Ede, 12 juni 2015

© Trees van Montfoort, www.VanMontfoortCommunicatie.nl

Inhoud

antropocentrisme in de kerken.....	1
invloed van de moderniteit op de protestantse traditie.....	2
de term rentmeester	3
ecofeministische theologie: kritiek op hiërarchische dualismen	4
de kosmos	4
recht doen aan God, aan de aarde en aan de armen.....	5
schepping: de gave van Gods eigen leven	6
enkele conclusies / stellingen.....	7

Sinds 1 ½ jaar doe ik onderzoek naar ecotheologie en met name met naar ecofeministische theologie.¹ Ik vraag me af hoe je zo theologie kunt bedrijven dat je recht doet aan God, aan gelijkheid van mensen en aan de hele aarde. Die vraag kwam voort uit mijn betrokkenheid bij de vrouwensynode, waar een aantal jaren duurzaamheid hoog op de agenda stond. Bij de achterban bleek ecologische duurzaamheid zeer te leven, maar het vinden van inleidsters was lastig. Laat ik dan zelf maar doen, dacht ik.

Mijn onderzoek heeft ook invloed op mijn werk als predikant. (Ik ben predikant in de PKN.) Bijvoorbeeld toen ik een preek aan het maken was over Jezus en de Samaritaanse vrouw. Ik zag dat het hele verhaal uitliep op de belijdenis van Jezus als de redder van de wereld. Voorheen had ik daarbij altijd gedacht aan redder van alle mensen: joden en Samaritanen, vrouwen en mannen enz. Maar er staat *soter tou kosmou*, dat is dus: de redder van de hele wereld, dus van de bomen, de dieren, de aarde, de sterren misschien zelfs, van alles wat er is. Of neem de tekst dat God alles in alles zal zijn. Hoe vaak heb ik die niet gelezen en horen lezen als alles in allen. Ineens vallen me in Bijbelteksten dingen op die ik niet eerder gezien had.

antropocentrisme in de kerken

In onze moderne westerse cultuur zijn we gewend de mens centraal te stellen. Ook de kerken zijn hier niet aan ontkomen. 'God is een God van mensen' lees je dan. ('Wij danken U

---

¹ met steun van het Catharina Halkes Fonds

dat Gij een God van mensen zijt' is bijvoorbeeld de beginregel van een vroeg tafelgebed van Oosterhuis.²) In de kerken praten en zingen we over God en mensen en de rest van de werkelijkheid is komt er bijna niet aan te pas. (reageren op lezing Marian Geurtsen) Dit antropocentrisme, het centraal stellen van mensen alsof mensen geen deel zijn van de natuur, is vaak aangewezen als een belangrijke oorzaak van de ecologische crisis.

De historicus Lynn White verweet al in 1966³ de christelijke kerken dat ze door hun antropocentrische theologie de natuur gedegradeerd hadden tot gebruiksartikel. Het christendom, aldus White, heeft de grond rijp gemaakt voor westerse natuurwetenschap en technologie. De kerken, stelt hij, hebben de technologische overheersing van de natuur gelegitimeerd alsof die overeen zou komen met Gods plan.

Had White hierin gelijk? Hij kreeg wel weerwoord van verschillende theologen die het christendom verdedigden met een beroep op de Bijbel als niet-antropocentrisch. (Het gaat in de Bijbel om de hele werkelijkheid, de hele wereld, de hele schepping, stelden zij terecht.) Maar het theologisch antropocentrisme waar White kritiek op had, betreft niet zozeer de Bijbel zelf, maar een Bijbeluitleg en theologie die God bijna exclusief in verband brengt met mensen en niet met de hele natuur of de hele werkelijkheid. En dat gebeurt nog heel vaak, zoals ik net al aanduidde, in allerlei variaties. Mensen worden in deze opvatting niet beschouwd als onderdeel van de natuur maar als daarboven of daarbuiten staand. Als mensen al met de niet-menselijke werkelijkheid in verband gebracht worden, is dat bijvoorbeeld als kroon op de schepping.⁴ De heilsgeschiedenis gaat dan over het heil voor mensen, de verlossing van mensen staat centraal.⁵ Als mensen een taak hebben ten opzichte van de natuur, bestaat die er uit om de natuurlijke omgeving leefbaar te houden voor de mensheid (en met name voor het nageslacht en de armen). In zo'n wereldbeeld heeft de natuur geen waarde op zich, de natuur is enkel leefomgeving, hulpbron, productiemiddel.

invloed van de moderniteit op de protestantse traditie

Maar dat antropocentrisme waarin de natuur geen waarde op zich heeft is niet inherent aan het christendom. Het is onder meer het gevolg van de invloed van de moderniteit. Ik beperk me omwille van de tijd nu tot de protestantse traditie. ⁶

---

² Randstadbundel, Hilversum 1973 p. 32

³ in een lezing voor de American Association for the Advancement of Science met de titel "The Historical Origins of the Ecological Crisis" voor het eerst gepubliceerd in 1967

⁴ in een combinatie van Gen 1 en Ps 8

⁵ ,zowel bij Barth als bij Schillebeeckx, om maar twee invloedrijke theologen uit de 20^e eeuw te noemen. Bovendien worden oorsprong en doel van mensen vaak maar niet altijd buiten de aardse werkelijkheid gezocht.

⁶ In de katholieke traditie kwam de zogenaamde antropocentrische wending veel later en gaat minder diep. Zie o.a. Biezeveld, Kune *Als scherven spreken. Over God en het leven van alledag*. Meinema, Zoetermeer, 2008

In de protestantse traditie heeft de cultuur van de moderniteit een grote invloed gehad.⁷ de reformatoren stonden op een omslagpunt. Luther stond met zijn natuurmystiek nog in het middeleeuwse wereldbeeld. En voor Calvijn was de natuur nog 'het theater van Gods glorie'. Maar onder invloed van de renaissance kwam de mens steeds meer centraal te staan. Een eeuw later verdeelde Descartes de wereld in (menselijke) geest en materie en onder invloed daarvan zagen deïsten de natuur als een door God gemaakte machine. God staat dan helemaal aan het begin van alles en aan het einde bij de dood en de eindtijd, maar God is niet of nauwelijks betrokken bij de aarde in heden. De piëtisten verbonden God helemaal niet meer met de natuur. Zij legden de nadruk op de werking van Gods geest in het menselijk hart.⁸ In die lijn werd God exclusief verbonden aan ethiek en betekende schepping een menselijk gevoel van afhankelijkheid.

Karl Barth heeft grote invloed gehad met zijn verwerping van natuurlijke theologie. (Bultmann verweet hem dat hij de (niet-menselijke) natuur reduceerde tot de achtergrond van het God-menselijke drama.)

Deze geschiedenis werkt door in het hedendaagse Nederlandse protestantisme.⁹ Van den Brink en van der Kooij, de auteurs van *Christelijke Dogmatiek*, maken nog altijd een onderscheid tussen schepping en onderhouding, en benadrukken de afstand tussen God en schepping en de afstand tussen mensen en de rest van de schepping. De mens is bij hen rentmeester. Het is de vraag of dat Bijbels en theologisch en ecologisch verantwoord is.

de term rentmeester

Die term rentmeester is dominant in de protestantse ecotheologie vanaf de jaren 70 van de 20^e eeuw: God heeft de aarde aan mensen gegeven om te gebruiken en te verzorgen. Mensen mogen heersen over de aarde, maar wel als beeld van God, dat wil zeggen liefdevol, zegt men dan met een beroep op Genesis 1. Vaak in combinatie met Genesis 2 waar mensen de opdracht krijgen de tuin te bewerken en te bewaren. (Aan deze teksten wordt vaak veel meer gewicht toegekend dan aan alle andere Bijbelteksten over de verhouding tussen God en de natuur, inclusief de mensen.)

Het beeld van rentmeesterschap past in een gematigd antropocentrisme. Het heeft het voordeel dat het mensen verbindt met zowel God als met de natuur. Maar de manier waarop dat gebeurt heeft ook grote nadelen. Rentmeesterschap is een economische term¹⁰ en zo wordt de plaats van mensen in het geheel van de schepping economisch gedeut en is de natuur nog steeds niet meer dan een gebruiksartikel, zij het een waarmee je een beetje

---

⁷ Santmire, H. Paul en John B. Cobb jr. "The World of Nature According to the Protestant Tradition" in *Oxford Handbook of Religion and Ecology* p.124 e.v.

⁸ Hier speelt de filosofie van Kant een grote rol. Kant verving de rol van God in de natuur door die van de menselijke geest.

⁹ Op deze ontwikkeling waren twee belangrijke uitzondering: Schweitzer met zijn 'eerbied voor alle leven' en Tillich met zijn 'redding van de hele wereld', maar zij stonden tamelijk alleen.

¹⁰ Boersema, Jan *Thora en Stoa over mens en natuur. Een bijdrage aan het milieudebat over duurzaamheid en kwaliteit*. Callenbach, Baarn, 1997

verstandig moet omgaan. De mens staat in deze visie meer aan de kant van God dan aan de kant van de aarde, de mens als rentmeester is niet echt deel van de schepping. (En in een cultuur waarin God steeds meer op de achtergrond raakt, neemt de mens al snel de plaats van God in.)

ecofeministische theologie: kritiek op hiërarchische dualismen

Veel ecotheologie komt uit de feministische hoek, al vanaf het begin¹¹, en dat is geen toeval. Het tegenover elkaar plaatsen van God en natuur, en mensen en natuur is niet sekseneutraal. Vrouwen zijn al sinds de oudheid vaak aan de kant van de natuur geplaatst.¹² Soms ten voordele van vrouwen, vaak ten nadele. Door het dragen, baren en voeden van kinderen zouden vrouwen dichterbij de natuur staan dan mannen en dus verder van God. Zo'n dualistisch wereldbeeld waarin God tegenover de wereld staat wereld is al in de vroege kerk afgewezen als ketters – God is Schepper en staat dus niet tegenover de aardse werkelijkheid. Toch kwam het steeds weer in allerlei variaties terug. In de loop van de geschiedenis hebben zich steeds meer hiërarchische dualismen gevormd. Aan de ene kant God, het mannelijke, het verstand, de geest, de beschaving en de publieke sfeer; aan de andere kant de natuur, het vrouwelijke, het gevoel, het lichaam, het wilde en de wilde, en het privéleven (aanvullen). Waarbij de eerste categorie meer gewicht hadden dan de laatste en er zelfs over moest heersen: de geest over het lichaam, de mens (als God/in naam van God) over de natuur, het mannelijke over het vrouwelijke, beschaving over het wilde en de wilden. Het beeld van de rentmeester past in deze hiërarchische dualismen en is daarom noch voor de aarde noch voor vrouwen noch voor andere niet-dominante groepen positief. (En het doet ook geen recht aan God. Daar kom ik zo op terug.)

de kosmos

In de ecofeministische theologie ben ik het beeld van de rentmeester niet tegengekomen. Wel vaak het beeld van de zich ontvouwende kosmos. Bijvoorbeeld bij Elisabeth Johnson, een katholiek theologe uit de VS¹³. Bij haar staat de Geest als schepper centraal.¹⁴ Door de moderne focus op mensen is dit aspect van de heilige Geest in de vergetelheid geraakt, zegt ze. Vanaf de bijbel tot en met de middeleeuwen is er het besef van een kosmische aanwezigheid en activiteit van de Geest, vanaf het begin en door de hele geschiedenis

---

¹¹ bijv. Daly, Mary *Gyn/ecology: A Metaethics of Radical Feminism* Beacon Press, Boston 1978 en Ruether, Rosemary *Sexism and God-Talk: toward a feminist Theology*. 1983

¹² Eaton, Heather *Introducing Ecofeminist Theologies* Londen/New York, Bloomsbury Publishing PLC 2005 p. 37 e.v.

¹³ en religieuze. Er zijn wereldwijd opvallend veel vrouwelijke religieuzen betrokken bij ecologische vragen, al dan niet onder de naam 'green sisters'.

¹⁴ Vanuit de geloofsbelijdenis van Nicea: 'die Heer is en het leven geeft' en de hymne Kom, Schepper Geest

heen tot het einde. Dit geloof in de schepper Geest past nu juist weer heel goed bij de hedendaagse natuurwetenschappelijke inzichten.

Want we weten nu dat de aarde heel oud is en het heelal nog veel ouder, mensen zijn maar nieuwkomers, we weten dat het heelal onvoorstelbaar groot is, mensen zijn maar een stofje, we weten dat alles met alles verbonden is, ook mensen zijn gemaakt van sterrenstof, en we weten dat het heelal dynamisch is, je kunt geschiedenis niet meer tegenover natuur plaatsen, natuur is ook voortdurende verandering. Tegenover het besef van een wonderbaarlijk heelal, staat het gegeven dat mensen onherstelbare schade aan het toebrengen zijn aan onze eigen planeet. Zo is de wereld. Hoe is nu de relatie van God met deze wereld? Vroeger zag men de werkelijkheid van de natuur als statisch, ooit door God gemaakt en vanaf toen door God in stand gehouden. Nu past het beeld van de Geest beter, aldus Johnson. De natuur is de plaats waar God is. God overstijgt de wereld, maar is ook de creatieve kracht in het hart van de wereld. (panentheïsme) Johnson gebruikt het beeld van een zwangere vrouw. God draagt de wereld, die in God is. (N.B. net als het beeld van de rentmeester is het een beeld, niet een absolute waarheid. Maar je kunt ook niet anders over God spreken dan in beelden.)

Ik heb gemerkt dat het een passend beeld is om de moeilijke tekst uit Kol 1:15-20 uit te leggen. De Christushymne over Christus als eerstgeborene van de schepping in wie alles geschapen is, in wie alles bestaat. Deze tekst van Paulus refereert aan vrouwe Wijsheid als eerstgeborenen van de schepping (Spreuken 8). Christus is Gods Woord ofwel Gods Wijsheid en tegelijk de schepping zoals ze zou moeten zijn, terwijl de rest van de schepping nog in barensweeën is, nog wacht op verlossing.

(Gevaar van zo'n kosmische theologie: te mooi, te groot, armen buiten beeld, natuurwetenschappelijke inzichten norm. God is meer dan de dynamiek van de kosmos.)

recht doen aan God, aan de aarde en aan de armen

Het idee van Gods geest als drijvende kracht in de kosmos is dus zowel Bijbels als hedendaags, maar het is niet het enige relevante. Welk beeld of beelden, welke theologische termen, zijn nog meer nodig om recht te doen aan God en de aarde ofwel aan de ernst en de wortels van ecologische crisis en aan de rijkdom van de Bijbel en de traditie (die in nieuwe situaties steeds opnieuw geïnterpreteerd wordt), en aan God die meer is dan een God van mensen of de dynamiek van de kosmos (of de inspiratie voor een goed leven)? Een ecologische focus is geen toegevoegd aspect aan de theologie, maar een belangrijke perspectiefverandering. De vraag is dus ook: Welke beelden plaatsen ecologie middenin de theologie en niet aan de rand ervan?

Ik noem nog een paar benaderingen vanuit de ecofeministische theologie.

Het begrip naastenliefde hoeft niet alleen betrekking te hebben op medemensen, maar kan betrekking hebben op alle medeschepselen. Sally McFague noemt dit de aarde-anderen die

ik lief kan hebben als mijzelf.¹⁵ Vanuit het perspectief van de verlichting¹⁶ zou dat onzinnig klinken. Maar niet vanuit het besef dat mensen als lichamelijk wezens deel zijn van de materiele wereld, van de natuur, en dat onze medeschepselen ook handelen en zich ontwikkelen¹⁷ en in relatie tot ons staan. Zo'n postmodern wereldbeeld zou wel eens veel dichter bij de Bijbel kunnen staan dan het moderne wereldbeeld. Denk maar aan de scheppingspsalmen waarin de rivieren in hun handen klappen (ps 98) en de jonge leeuwen brullend God om voedsel vragen (ps 104).

Ivone Gebara, een bevrijdingstheologe uit Brazilië, is een van degenen die erop wijzen dat je niet van de mens kunt spreken in relatie tot de natuur. Haar theologisch startpunt is het dagelijks leven van de arme vrouwen met wie zij te maken heeft. Die vervuilen het minst, maar hebben wel het meeste last van vervuiling. Het is namelijk meestal hun taak om voor schoon water en gezond voedsel voor hun gezin te zorgen.¹⁸ Toen ik dat gelezen had, keek ik ook weer anders aan tegen de vrouw bij de bron uit Johannes 4. Zij was bezig met een van haar dagelijkse taken: water halen. Ze kwam met Jezus in gesprek over levend water. Is het terecht om dat gewone water tegenover water van eeuwig leven te plaatsen, zoals zo vaak gebeurt? Ik denk dat ze in elkaars verlengde liggen.

schepping: de gave van Gods eigen leven

Ten slotte wil ik nog een hedendaagse theologe noemen uit de oosters-orthodoxe traditie: Elisabeth Theokritoff. Het interessante aan haar theologie is dat bij haar schepping en verlossing nauw verbonden zijn in ecologische en een sterk christocentrische theologie.¹⁹ Verlossing, ofwel het doel van de schepping, is dat God alles in alles zal zijn, stelt ze in navolging van de oosterse kerkvaders en van Paulus.²⁰ God grijpt niet in van buitenaf, want er is geen buiten. Ik citeer: "God het Woord is deel van de wereld geworden die door hem geschapen is; en dit is het cruciale gebeuren dat het de schepping mogelijk maakt om niet alleen een middel tot fysiek leven te zijn, maar ook de gave van zijn eigen leven aan ons."²¹ (herhalen in andere woorden) Schepping, incarnatie, opstanding en avondmaal/eucharistie

---

¹⁵ Sally MacFague *Super, Natural Christians. How we should love nature*. Fortress Press, Mineapolis, 1997

¹⁶ of: de moderniteit

¹⁷ Anne Elvey 'Matter, Freedom and the Future: Reframing Feminist Theologies through an Ecological Materialist Lens' in *Feminist Theology* 2015, Vol. 23(2) 186-204

¹⁸ Gebara, Ivone *Longing for Running Water: Ecofeminism and Liberation (Biblical Reflections on Ministry)* 1999

¹⁹ Theokritoff, Elisabeth *Living in God's Creation. Orthodox Perspectives on Ecology*, St Vladimir's Seminary Press, 2009

²⁰ Ze beroept zich nooit direct op de Bijbel omdat voor haar telt hoe teksten begrepen en gebruikt zijn. a.w. p. 33

²¹ a.w. p. 42 "God the Word has become part of the world created through him; and this is the crucial event that enables creation to be not only a means of physical life, but also the gift of his own life to us."

zijn in haar theologie nauw verweven: ze drukken - op een verschillende schaal - uit hoe God aanwezig is in de materiële werkelijkheid.²²

De rol van mensen is om met de hele schepping God te loven en eraan mee te werken dat God alles in alles kan worden. Maar mensen gebruiken de schepping verkeerd, dat is de zondeval. Door de zondeval is de mens geworden tot 'het grootste roofdier' of consument.²³ De menselijke neiging om te grijpen en te bezitten is bij Theokritoff de grootste zonde. En de remedie is ascetisme, dat wil zeggen: afstand nemen van mensen en dingen te beginnen met wat het dichtst bij is, het eigen lichaam, om zich geheel op God te richten. Ascetisme is een levenslange oefening van lichaam en ziel die leidt tot een vrijheid om de wereld lief te hebben zonder bezitsdrang.²⁴

Ascese geeft zo toegang tot het juiste gebruik van materiele zaken. Ze pleit voor ecologisch ascetisme en noemt het een leugen dat genieten de sleutel is tot een vervuld en gelukkig leven.²⁵ Zelfbeperking, 'sterven voor de wereld' in de zin van de asceten, is nodig om de aarde te redden. Geef haar eens ongelijk.

Deze opvatting ascese werpt voor mij een nieuw licht op alle Bijbelteksten die gaan over geld als de wortel van alle kwaad, schatten vergaren in de hemel, niet de mammon dienen.

enkele conclusies / stellingen

- voor een verantwoorde ecologische theologie is een breder beroep op de Bijbel nodig dan alleen op Genesis 1 en 2
- zolang God een 'God van mensen' blijft, blijft ecologie marginaal in de theologie
- de grote afstand tussen God en de schepping in veel reformatische theologie is niet Bijbels, maar een erfenis van de moderniteit
- de term rentmeesterschap is gevaarlijk omdat hij te goed past in een wereldbeeld dat juist een oorzaak is van de economische crisis
- dat wereldbeeld is gevormd door een ideologie van overheersing en exploitatie van de aarde, vrouwen en armen
- om recht te doen aan de God van de Bijbel, aan de aarde, aan vrouwen en aan armen is een perspectiefverandering nodig
- daarvoor vind ik in de ecofeministische theologie aanzetten, met name;
  - o naastenliefde voor de hele schepping
  - o het dagelijks leven van arme vrouwen en hun strijd voor schoon water en goed voedsel
  - o de schepping als de gave van Gods eigen leven aan ons
  - o ascese, vrijwillige zelfbeperking, als oefening in liefhebben zonder bezitsdrang

---

²² a.w. p. 46 e.v.

²³ a.w. p. 82 e.v.

²⁴ a.w. p. 93 e.v.

²⁵ a.w. p. 113